

dr hab. Anna Piechnik, prof. UJ
Katedra Lingwistyki Kulturowej i Socjolingwistyki
Wydział Polonistyki
Uniwersytet Jagielloński

Recenzja pracy doktorskiej mgr Marzeny Badach
pt. *Konotacje semantyczne barw w folklorze polskim,*
napisanej pod kierunkiem prof. dra hab. Jana Adamowskiego
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2024, ss. 394.

Przedstawiona do recenzji dysertacja doktorska Pani Marzeny Badach to wartościowa praca, przyczyniająca się do wypełnienia luki w zakresie monograficznych opracowań odnoszących się do semantyki barw w polskim folklorze. Celem pracy, jak wskazuje Autorka, była „rekonstrukcja językowo-kulturowego obrazu barw, jaki ukonstytuował się w obrębie folkloru polskiego, a co za tym idzie również eksplikacja symbolicznej semantyki, jaką posiadają one w ujęciu kontekstualnym” (s. 4). Postawiony cel Doktorantka realizuje z naddatkiem, w rekonstruowaniu znaczenia kolorów znacznie wykraczając poza sam folklor i – dzięki rozległym źródłom oraz kontekstom – dając obraz konotacji semantycznej wybranych barw w polskiej kulturze ludowej w ogóle.

Podstawę materiałową rozprawy stanowią źródła mówione oraz pisane (z wyłączeniem poezji i sztuki ludowej) pochodzące z terenu całej Polski. Są to m.in. kliszowane teksty folkloru, opisy wierzeń, obrzędów, zwyczajów, praktyk medycyny ludowej czy opowieści z życia. Materiał ten obejmuje źródła zastane, pozyskiwane drogą rozległych kwerend archiwalnych i bibliotecznych, jak również wywołane – będące efektem własnych badań terenowych Autorki prowadzonych w latach 2013–2016, do których użyto specjalnie na ten cel skonstruowanego kwestionariusza (zamieszczonego w aneksie pracy). Łącznie dane językowo-kulturowe wykorzystywane w dysertacji pochodzą z niemal dwustu punktów badawczych. Wartość poznawczą oraz dokumentacyjną opracowania podnoszą liczne fotografie (zamieszczone na kilkudziesięciu stronach w aneksie pracy), a także tabele, wykresy i mapa, dopełniające opis znaczenia barw w kulturze typu tradycyjnego i uwiarygodniające twierdzenia poczynione

przez Autorkę. Doktorantka słusznie zdecydowała o nieograniczaniu materiału źródłowego pod względem czasowym z uwagi na polistadialność kultury typu tradycyjnego. Podjęty przez młodą Badaczkę trud eksploracyjny budzi szacunek i dowodzi, że Pani Marzena Badach podchodzi do pracy badawczej poważnie i z dużym zaangażowaniem.

Doktorantka wybrała etnolingwistyczną metodę opisu, która znakomicie nadaje się do odsłaniania treści konotowanych, mieszczących się w obrębie stereotypów tworzących obrazy świata. Autorka umiejętnie korzysta z aparatury pojęciowej lubelskiej szkoły lingwistyki kulturowej nurtu kognitywnego: opisuje funkcjonowanie kolorów z punktu widzenia członka tradycyjnej społeczności językowo-kulturowej (podmiotem postrzegającym jest zatem „człowiek z ludu”), treści porządkuje fasetowo (podobnie jak w *Słowniku stereotypów i symboli ludowych* pod red. J. Bartmińskiego), do opisu włącza zarówno treści definicyjne (w oparciu o różnorodne źródła leksykograficzne), jak i siatkę relacji semantycznych nazw barw, kolokacje i kolekcje, a także – szczególnie bogato reprezentowane – tzw. dane przyjęzykowe – odnoszące się do sfery obrzędów, zwyczajów, zakazów i nakazów.

Dysertacja ma przejrzystą, uporządkowaną strukturę z zachowaniem należytych proporcji między częścią teoretyczną i – zdecydowanie obszerniejszą – analityczną. Obejmuje wstęp uzasadniający przyjęte rozwiązania badawcze i metodologiczne, pięć numerowanych rozdziałów, podsumowanie, aneks oraz obszerną bibliografię. Początkowe rozdziały mają charakter wprowadzający. Rozważania teoretyczne zamieszczone w pierwszym z nich koncentrują się na pojęciu konotacji, kluczowym dla tej rozprawy. Omówiona tam została także teoria stereotypu i symbolu. W drugim rozdziale pt. *Problematyka barw w teorii i praktyce* Doktorantka z rozmachem zarysowuje kontekst funkcjonowania barw i prezentuje je jako przedmiot zainteresowania różnych dziedzin nauki oraz działalności człowieka (fizyki, chemii, psychologii, językoznawstwa, a także malarstwa, reklamy). Trzeci rozdział pt. *Symbolika barw w kulturze europejskiej* zawiera skrótowy stan badań, obejmujący polskie i zagraniczne opracowania (przede wszystkim monograficzne) dotyczące znaczenia barw w kulturze. Literatura przedmiotu, przedstawiana w tym miejscu i cytowana w całej dysertacji, jest dobrze dobrana i funkcjonalnie przywoływana, opatrywana krytycznym komentarzem interpretacyjnym.

Część materiałowo-analityczna rozprawy obejmuje rozdziały czwarty i piąty. Czwarty, pt. *Ludowa paleta barw*, w syntetyczny sposób prezentuje materiał badawczy, koncentrując się na kodzie realnym i werbalnym w obrębie funkcjonowania kolorów w kulturze typu tradycyjnego. Doktorantka omawia tu preferencje kolorystyczne mieszkańców wsi różnych

części Polski i uwarunkowania popularności tych barw, wynikłe m.in. z dostępności określonych materiałów farbiarskich. Sporą próbkę gwarowego słownictwa nazywającego barwy przedstawia Autorka w ujęciu gniazdowym.

Clou dysertacji stanowi bardzo rozbudowany (liczący ponad dwieście stron) rozdział pt. *Eksplikacja semantyki wybranych barw w ujęciu kontekstualnym*, podzielony na mniejsze segmenty o trypoziomowej numeracji, poświęcone sześciu kolorom, które w kulturze ludowej nabrały szczególnego znaczenia. Niezwykle interesujące i przekonujące, dzięki rzetelnej dokumentacji materiałowej (przywołującej teksty i obrzędy związane m.in. z tematyką sakralną, magiczną, chtoniczną, inicjacyjną), są obserwacje Autorki dotyczące dominacji w kulturze ludowej nacechowanej aksjologicznie achromatycznej pary kolorów *biały – czarny*, postrzeganych jako opozycyjne. Osobne podrozdziały poświęcone zostały także barwom: czerwonej (szczególnie lubianej przez nosicieli polskiej kultury tradycyjnej), zielonej, niebieskiej i szarej (metaforycznie opisującej trudny los chłopca) oraz kategorii wielobarwności. Trójpoziomowa numeracja tekstu ułatwia orientację w treści rozdziału i znakomicie porządkuje znaczenia konotowane poszczególnych barw. (W wersji drukowanej pracy można rozważyć wprowadzenie segmentów niższych poziomów tekstu do spisu treści.) Każdy element podrozdziału zyskuje podsumowanie w formie opisowej, jak również w postaci rekonstrukcji prawdopodobnego kierunku semantyzacji barwy przez próbę odtworzenia ciągu skojarzeniowego prowadzącego do określonych treści konotowanych. Bardzo dobrym pomysłem było zamieszczenie tabel i wykresów wizualizujących po omówieniu każdej z barw. Podczas ewentualnego przygotowywania pracy do druku dobrze byłoby zamieścić w końcowej części opracowania wykaz także tych tabel.

Autorka swoją analizą skutecznie udowadnia, że znaczenia konotacyjne barw nie są stałe i uniwersalne, ale silnie uwarunkowane kulturowo, uwidaczniające się w określonych kontekstach.

W partii analityczno-materiałowej rozprawy oglądowi został poddany materiał źródłowy z obszaru całej Polski, co ma uzasadnienie, ponieważ pozwala uchwycić bogactwo znaczeń konotacyjnych barw i sformułować wnioski natury bardziej ogólnej. Takie postępowanie badawcze mogłoby jednak prowadzić do zatracenia świadomości różnic regionalnych w funkcjonowaniu znaczeń naddanych kolorów. Pani Marzena Badach w taką pułapkę nie wpada – dostrzega te różnice i wskazuje przyczyny ich występowania, akcentując m.in. czynniki historyczno-geograficzne (jak popularność koloru niebieskiego na ziemiach o wpływach pruskich ze względu na rozpowszechnienie niebieskiego barwnika wśród Germanów), religijne (jak wpływ protestanckiej filozofii barw na niektórych obszarach)

czy gospodarczo-społeczne (jak nobilitacja czerni na Górnym Śląsku ze względu na wartość węgla). Uwagę poświęca także gwarowym określeniom poszczególnych barw, sięgając m.in. do ich znaczeń etymologicznych.

W rozdziale podsumowującym Doktorantka wskazuje efekty dokonywanego profilowania semantyki poszczególnych barw, zwracając uwagę na istotność m.in. takich aspektów, jak: obszar, czas i miejsce występowania, przedmiot odniesienia czy kod akcjonalny. Rozdział zawiera również omówienie konotacji semantycznych barw w ujęciu funkcjonalnym i kontekstualnym. Jako podstawowe funkcje barw w folklorze ludowym zostały wyszczególnione: wartościująca, sakralizująca, identyfikująca, zalotno-matrymonialna i magiczna (w tym: apotropeiczna, mediacyjna, wróżebna, lecznicza, oczyszczająca, wegetacyjna, agrarno-hodowlana i płodnościowa). Dodatkowo wyznaczono także funkcje oboczne: przedstawieniową i estetyczną. Znakomitą syntezę tych treści stanowi zestawienie tabelaryczne opisujące znaczenia konotowane konkretnych kolokacji chromatycznych (chromatycznych figur semantycznych) ze wskazaniem kontekstów występowania owych treści.

Recenzowaną dysertację cechuje jasność wyводу, przemyślana struktura oraz sprawna polszczyzna naukowa tekstu. Praca prezentuje wysoki poziom w warstwie leksykalnej oraz stylistycznej. Doktorantka sprawnie i precyzyjnie posługuje się aparaturą pojęciową z zakresu kulturoznawstwa i etnolingwistyki, stosuje bogate, erudycyjne słownictwo, a przy tym nie komplikuje niepotrzebnie konstrukcji zdań (co w tekstach naukowych nierzadko się zdarza). To sprawia, że tekst rozprawy jest nie tylko niezwykle rzeczowy, ale także przyjazny w odbiorze. Procesowi ewentualnego przygotowywania dysertacji do druku winna jednak towarzyszyć korekta pewnych (nietrudnych do wyeliminowania) uchybień językowych zauważalnych w obecnym kształcie pracy, w tym interpunkcyjnych i ortograficznych.

W niemal każdym obszernym opracowaniu, zatem i w recenzowanej rozprawie, można się dopatrzeć pewnych obszarów możliwych do poszerzenia czy uzupełnienia podczas przygotowywania pracy do druku. Jak to już zostało zaznaczone w początkowej części recenzji, baza materiałowa rozprawy jest rozległa i różnorodna. Nie stanowi jednak zbioru zamkniętego i można byłoby ją wzbogacić o kolejne źródła, w tym o XI tom *Słownika gwar Lubelszczyzny* Haliny Pelcowej pt. *Meteorologia i astronomia. Czas. Kolory* (Lublin 2022). Wszystkie omówione w dysertacji nazwy barw (a i wiele innych) stanowią odrębne hasła tego słownika z bogatymi poświadczeniami użycia, odsłaniającymi różnorakie znaczenia konotacyjne. Ponadto słownik zawiera dwie mapy, pokazujące geografie nazw koloru niebieskiego oraz

określeń różnobarwności na Lubelszczyźnie. Pojawiają się w nim też kolejne, nienotowane w pracy określenia gwarowe nazywające poszczególne kolory, jak np. *blady* w znaczeniu ‘niebieski’ czy *zółty* w znaczeniu synonimicznym względem określeń *rudy* i *ryży* (SGL XI: 63, 418-419).

Doktorantka analizuje różnice w sposobach definiowania nazw kolorów przez poszczególnych leksykografów, jednak ostatecznie decyduje się opierać głównie na *Słowniku języka polskiego* pod red. M. Szymczaka oraz *Praktycznym słowniku polszczyzny potocznej* pod red. H. Zgólkowej. W uporządkowaniu słownikowych metod opisu nazw barw na pewno pomocne byłyby artykuły: Jana Grzeni pt. *Założenia opisu pola semantycznego barw w języku polskim* („Poradnik Językowy” 4: 1993) oraz – zwłaszcza – Beaty Drabik pt. *Strategie definiowania nazw kolorów w słownikach* („Polonica” 2008: 29). W tym ostatnim badaczka proponuje spójny schemat opisu nazw kolorów i ich odcieni na potrzeby *Wielkiego słownika języka polskiego PAN* pod red. Piotra Źmigrodzkiego. To ten właśnie słownik, funkcjonujący w wersji internetowej (www.wsjp.pl), na bieżąco tworzony i uzupełniany, notuje najbardziej współczesne znaczenia słów i byłby w recenzowanej pracy właściwszą płaszczyzną odniesienia niż źródła sprzed kilkadziesiąt lat. Objasnienia nazw kolorów podstawowych w WSJP PAN mają postać definicji ostensywnej, odsyłającej do desygnatu trwale charakteryzującego się daną barwą. W odniesieniu do kolorów WSJP PAN dostarcza bogatego materiału leksykalnego. Dla przykładu hasło *czarny* ma tam dziewięć znaczeń przymiotnikowych i jedno rzeczownikowe, a sam wyraz *czarny* jest komponentem ponad 60 stałych konstrukcji wyrazowych stanowiących odrębne jednostki leksykalne. Słownik ten inaczej niż przywoływane rozdziela np. znaczenia i relacje semantyczne w obrębie barwy niebieskiej, opisując *błękitny* jako hiponim (nie: synonim) niebieskiego.

Opis znaczenia kolorów można by uzupełnić o opracowania dotyczące sposobu funkcjonowania barw w literaturoznawstwie, w odniesieniu do twórczości poszczególnych literatów, w tym np.: Henryka Sienkiewicza (K. Siekierska, 1988, *Nazwy barw w Trylogii Henryka Sienkiewicza* „Poradnik Językowy”; A. Zura, 2004, *Prototypizacja i kategoryzacja w polu semantycznym barwy zielonej (na przykładzie „Krzyżaków” Henryka Sienkiewicza i „Proti všem” Alojzego Jirásk)*), Cypriana Norwida (E. Teleżyńska, 1994, *Nazwy barw w twórczości Cypriana Norwida*) czy Stefana Żeromskiego (K. Handke, 2002, *Świat barw*; seria *Słownictwo pism Stefana Żeromskiego*, t. 5). Tematyki kolorów na bardzo różnorodnym materiale dotyczy też kilka artykułów w księdze jubileuszowej obficie w dysertacji cytowanego Ryszarda Tokarskiego (*Barwy słów. Studia lingwistyczno-kulturowe*, red. D. Filar i P. Krzyżanowski, Lublin 2017).

Rozprawa Pani Marzeny Badach jest opracowaniem inspirującym, a zaprezentowany materiał pozwala zauważyć kolejne możliwe ścieżki interpretacyjne. Z etnolingwistycznego punktu widzenia niezwykle interesująca byłaby na przykład próba odpowiedzi na pytanie o płaszczyznę odesłania dla poszczególnych barw, czyli o prototypowych nosicieli danej barwy w kulturze typu tradycyjnego – dowiadujemy się z pracy co nieco na ten temat, np. o krwi i ogniu jako prototypowych odniesieniach dla czerwieni (w opisie innych barw te informacje pojawiają się raczej na marginesie rozważań). Warte przeprowadzenia byłoby porównanie w tym względzie polszczyzny ogólnej i kodem społeczności językowo-kulturowej, której sposób postrzegania uwidacznia się w tekstach folkloru, opowieściach wierzeniowych, wspomnieniach użytkowników gwary i nosicieli kultury tradycyjnej. Punkt widzenia mieszkańca tradycyjnej wsi, interpretującego świat przez odniesienie go do elementów najbliższego otoczenia, realiów wiejskich, flory i fauny, odsłania się choćby w hasłach przywołanego t. XI *Słownika gwar Lubelszczyzny*, w którym jako prototypowy obiekt łączony z czernią pojawia się *kruk* czy *żuk*, zaś jako wzorcowy nosiciel koloru niebieskiego jawi się m.in. *niezapominajka*. Podobne przykłady można odnaleźć również w materiale zaprezentowanym w doktoracie.

Ponadto Autorka wnikliwie omówiła konotacje pięciu barw i cechy wielobarwności – natomiast obszerna paleta kolorystyczna pozostaje nadal do opracowania. To wszystko pokazuje, że zarówno temat, jak i bogaty materiał zgromadzony przez Doktorantkę mają potencjał dalszego wykorzystania naukowego, podporządkowanego kolejnym celom badawczym.

Rozprawa doktorska Pani mgr Marzeny Badach wnosi istotny wkład w rozwój wiedzy z zakresu semantyki barw w kulturze typu tradycyjnego. Pokazuje, jak duże znaczenie i symboliczną siłę ma kolor w ludowym opisie świata. Ukazuje także zmianę konotacji barw w czasie oraz pod wpływem przemian historycznych, kulturowych, społecznych. Wysoki poziom warsztatu badawczego Autorki, a także rzeczowość wywodu, znakomicie podpartego dowodami tekstowymi i fotograficznymi, a przy tym ponadczasowa tematyka opracowania sprawiają, że praca ma dużą wartość zarówno dla profesjonalistów zawodowo zajmujących się badaniem kultury tradycyjnej, jak i dla pasjonatów folkloru ludowego oraz osób zainteresowanych znaczeniem kolorów w polskiej kulturze. Dysertacja ta z pewnością powinna zostać opublikowana.

Recenzowana praca doktorska w pełni realizuje warunki zawarte w art. 13.1. ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie

sztuki ((DZ.U. z dnia 16 kwietnia 2003 r., art. 13, pkt 1), dalej także: Dz. U. poz. 1789 z 2017 r., Dz. U. poz. 261 z 2018 r.), stanowi oryginalne rozwiązanie problemu badawczego, wykazuje wiedzę teoretyczną Doktorantki w dyscyplinie nauk o kulturze i religii oraz umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej. Wobec powyższego **stawiam wniosek o przyjęcie rozprawy oraz o dopuszczenie Pani mgr Marzeny Badach do dalszych etapów przewodu doktorskiego.**

Kraków, 13 sierpnia 2024 r.

dr hab. Anna Piechnik, prof. UJ